

Predstavitev knjige

dr. Silvin Eiletz:

TITOVA SKRIVNOSTNA LETA V MOSKVI 1935–1940

(knjiga obsega 280 strani; izdala, založila in tiskala jo je Mohorjeva založba iz Celovcu, 2008)

Večino dokumentov s signaturo Ruskega državnega arhiva za socialno in politično zgodovino (RGASPI – Rossijskij gosudarstvennyj arhiv socialnoj i političeskoj istorii) sem sam odkril v tem arhivu v Moskvi. Dokumenti so napisani v ruščini. Doslej niso bili objavljeni v Sloveniji in so zato v glavnem nepoznani. Za študijo „Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935-1940“ sem od doslej odkritih uporabil le 69 dokumentov. Mislim, da sem prvi Slovenec, ki je delal v arhivih RGASP-ja.

Po prepričanju mlajšega ruskega zgodovinarja Nikite Bondareva „so leta od 1935 do 1939 vir praktično vseh pomembnih dogodkov v naslednjem obdobju Titovega življenja“. Vsi poboji, ki jih je zakrivil bodoči maršal Jugoslavije, imajo svoj izvor v Titovih skrivnostnih letih v Moskvi 1935–1940.

Vsebina knjige

Knjiga „*Titova skrivnostna leta v Moskvi 1935-1940*“ obravnava dve temi:

1. kako je Josip Broz, ki so ga v Moskvi do konca 2. svetovne vojne imenovali Valter in ne Tito, pisal karakteristike o jugoslovanskih emigrantih v Moskvi;

2. Titov boj za mesto generalnega sekretarja KPJ v zaledju, posebno med jugoslovanskimi komunisti v Parizu.

Do leta 1935 je bil Josip Broz v Jugoslaviji na prestajanju 6-letne robije. Leta 1935 si je prizadeval, da je preko Dunaja (s pomočjo Gorkića, gen. sekretarja KPJ) odpotoval v Moskvo (Brozov izgovor: obisk žene Pelagije in sina Žarka, študij na Leninski univerzi).

Zakaj v Moskvo? Bondarev: Nihče ga ni pričakoval in ne potreboval.

Valerij Nikolajevič Šepeljov, namestnik direktorja RGASPI, mi je povedal: Tito je bil popolnoma nepoznan.

Dedijer desetletja kasneje: „Josipa Broza je gnala v Moskvo leta 1935 trdna prepričanost, da se je potrebno borovati proti frakcijam.“

Broz se je očitno odločil za svoje „specifične metode“, ki jih je lahko uveljavil le v Moskvi, kamor so se zaradi preganjanja komunistov v Jugoslaviji zatekli najuglednejši in vodilni člani KPJ. Celotno dogajanje dokazuje, da je bil Brozov cilj postati generalni sekretar KPJ, in to s pomočjo NKVD.

Kakšen je bil oblastni aparat v Moskvi?

Ta aparat se je takrat opiral na dva stebra – političnega in policijskega. Na politični ravni je delovala Kominterni, v kateri je deloval pomemben Kadroviski oddelek. En odsek v njegovem okviru je določal generalne sekretarje (vodja kontrolne komisije Georgi Damjanov-Belov), pri drugem odseku (Karaivanov in Mihail A. Trilisser, poznan kot Moskvini) pa je šlo za dejavnost tajne policije (GPU/NKVD) znotraj Kominterne. Policijski steber pa je bil GPU/NKVD (na trgu Lubjanka; zveza za Broza general Jakubovič).

Broz je februarja 1935 postal v Moskvi referent na sekretariatu za Balkan v Kominterni. Dostopa do Kadroviskega oddelka Kominterne ni imel, zato se je domislil izvirnega načrta („specifične metode“) - kako bi se povzpel na vrh KPJ po drugem stebru, s pomočjo NKVD.

Že kar mesec dni po svojem prihodu (4. marca 1935) je napisal prve karakteristike o jugoslovanskih emigrantih v Moskvi; tako se je začela njegova kolaboracija z GPU/NKVD. V letih, ki jih je preživel v Moskvi, se je Josip Broz ničkolikokrat srečal z generalom Jakubovičem (NKVD) in

bolgarskim komunistom Ivanom Karaivanovim (NKVD) ter jima izročal svoje karakteristike o svojih tovariših.

Za jugoslovanske emigrante v Moskvi so bili značilni frakcijski boji. Prav v ljudi, ki so bili osumljeni ali celo zgolj označeni kot frakcionaši in trockisti, pa se je s pomočjo svoje tajne policije NKVD Josif Visarionovič Stalin najsiloviteje in najokrutneje zaganjal.

Je Josip Broz ovajal ali ni ovajal svojih tovarišev?

Milovan Đilas: „Sodelovanje s tajno službo je bilo za mnoge čast in priznanje. Sovjetske agente je obdajala skrivnost oblasti in vtis izrednega; komunisti so samo sanjali o tem, da bi služili Sovjetski zvezi.“

Nikita Bondarev: „Kar napravi položaj Josipa Broza za nekaj posebnega, je njegova vedno trdnjša povezava ‚s podzemeljskimi‘ oddelki Kominterne: Kadrovskim oddelkom, zveze z GPU ...“

Brozov slovenski prijatelj Josip Kopinič je zapisal, da so se širile govorice, češ da je Tito izdajal svoje tovariše, toda on da je prepričan o njegovi plemenitosti. Đilas pa o tej plemenitosti ni bil prepričan; zapisal je: „Karakteristike, ki jih je Tito ... moral dati, so bile v večini negativne, potem ko je NKVD te nesrečneže že z aretacijo razglasil za sovražnike.“

Hrvaški zgodovinar Ivan Očak trdi, da so bile karakteristike napisane „pod pritiskom Kominterne v imenu ‚boljševiške discipline‘, kateri se je moralo vodstvo KPJ ukloniti“ (Očak Ivan, *Jugoslavenska emigracija v Sovjetskem savezu i staljinske čistke*, str. 395). To stališče pa ne vzdrži preizkusa. V dveh moskovskih dokumentih (RGASPI, 495-277-21/2, str. 273; RGASPI 495-277-21, str. 182) namreč lahko preberemo besede Josipa Broza Valterja: „Če je potrebno, da predam karakteristiko še o kom drugem, katerega tukaj nisem omenil, prosim, da se me spomni.“ Ta Brozova izjava z dne 23. 9. 1938 priča, da Josip Broz ni bil prisiljen pisati karakteristik, temveč je kar sam ponudil Stalinovi policiji svoje prostovoljno sodelovanje.

Đilas se spominja, da sta Tito in Kardelj kot bivša Moskovčana poznala večino zaprtih Jugoslovancev v SZ ter sta z olajšanjem govorila, kako nas je sovjetska oblast osvobodila problema frakcionašev. Đilas priznava: „Bili smo srečni, da je SZ zadala končni udarec emigrantom. Posebno Tito in Kardelj sta bila srečna, saj sta bila poučena o situaciji v Kominterni v Moskvi“ (Milovan Djilas, *Tito. Eine kritische Biographie*, str. 84).

Vladimir Dedijer: „Leta 1937 se je pričelo v Moskvi čiščenje naše partije od raznih tujih elementov. V letih 1937 in 1939 so bili odstranjeni iz KPJ in iz vodstva zadnji ostanki frakcij, ki so škodljivo delovali in zavirali razvoj in boljševizacijo KPJ“ (Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, str. 324).

Titove žrtve

Josip Broz je najprej napisal podrobne karakteristike o osmih vidnih jugoslovanskih partijcih, vključno z voditeljem partije Milanom Gorkićem, s pomočjo katerega je lahko prišel v Moskvo in ki ga je sploh rešil anonimnosti. Gorkić, ki je bil do leta 1937 generalni sekretar KPJ, ga je namreč vrnil v najožje vodstvo KPJ in ga priporočil Moskvi. Broz je v svoji karakteristiki o njem zapisal, da je opazil pri Gorkiću nepravilno kadrovsko politiko, ter ga je osumil kot škodljivca in sovražnika (RGASPI, 495-277-21/2, str. 272; RGASPI 495-277-21).

Milan Gorkić je bil leta 1937 poklican v Moskvo in aretiran; mesto generalnega sekretarja KPJ je takrat ostalo za dolge mesece nezasedeno. Vodilna jugoslovanska komunista Ivan Marić-Željezar in Labud Kusovac-Obarov sta zatem v Parizu ustanovila »paralelni center« KPJ; tam je deloval tudi Lovro Kuhar. Ta center in francoska partija sta odločno nastopala proti Brozu. Pariz in Kominterni sta kot kandidata za generalnega sekretarja KPJ podpirala Petka Miletića, ki je bil do marca 1939 na robiji.

Josip Broz ni imel v Parizu nobenega političnega zaledja, celo konspirativnega stanovanja ni dobil od francoske partije. Da bi razbil paralelni center, je pisal vrhovnemu policijskemu šefu NKVD v Kadrovskem oddelku v Kominterni generalu Trilisserju-Moskvinu, ki je veljal za zelo krutega in je

imel ravno v Parizu odlično organizirano skupino za likvidiranje nasprotnikov (Serebrjanski: Kutjepov; 1930, Müller; 1936).

Dne 24. 9. 1938 mu je Broz poročal o vseh pomembnih partijskih dogodkih od leta 1936 do 1938. V tem dokumentu se je prikazal Josip Broz v najlepši luči, da bi se prikupil Moskvinu. Predstavil se je, kot da ravno on rešuje partijo pred propadom, kot da on razpolaga s kadri, jih menjava in pošilja sem in tja, postopa popolnoma suvereno, brez vsakih pomislekov, kot da ima on največjo avtoriteto, da tako postopa, daje direktive, kot da bi bil za to pooblaščen.

Toda v resnici Valter ni imel nobenega mandata od Kominterne: sam si je prisvojil avtoriteto in se imenoval za začasnega voditelja KPJ. Brozovo pismo Moskvinu obsega celih 12 strani. Tako obširnega sporočila Valter še ni napisal.

Toda to pismo Moskvinu je slučajno prebral vodja Kominterne Georgi Dimitrov, ki je bil sicer naklonjen Valterju in je dne 30. 12. 1938 napisal pismo, s katerim je očitno hotel Tita opozoriti, da gre za življenje in smrt ter da naj ne rine naprej. Pismo je moralo delovati na Broza kot hladna prha iz Moskve, kot udarec v obraz. Broz je moral namreč brati ponižujoče besede Dimitrova: „Valterju se pove naravnost in odkrito, da nima popolnega zaupanja s strani IKKI ... V vodstvu KPJ so vsi frakcionaši, in Vi ste frakcionaš ... Vaša dela so zelo nepomembna, gnila ... Valterju se izjavi, da on ni osrednji voditelj KPJ.“

Še nekaj primerov Titovih ovadb

Josip Broz je leta 1937 za NKVD poročal tudi o *Antunu Mavraku-Kerberju*, bivšem sekretarju CK KPJ: »Kljub temu, da mi je Mavrak septembra 1925 brezplačno odstopil svoje skromno stanovanje ko sem bil v Zagrebu z ženo in z otrokom brez dela in brez stanovanja, nisem imel zaupanja vanj in nisem bil uverjen, da on ne bo škodoval partiji. (.....) Spoznal sem, da je njegov bližnji prijatelj..., ki se nahaja v Zagrebu, trockist. Sedaj smatram, da tudi Mavrak ni daleč od tega.»

V začetku leta 1938 je bil Mavrak v Moskvi aretiran in na montiranem procesu obsojen na smrt.

Na vprašanje o *Đuru Cvijiću-Krešiću* je Josip Broz-Valter 21. 7. 1936 poročal: „Krešić je bivši član CK in sekretar partije. Je eden od voditeljev leve frakcije ... Ni se še poboljšal. Sam ima močno ambicijo in misli, da je samo on sposoben voditi partijo. Nima stabilnosti in se ne more ločiti od buržujskih napak. Mislim, da je še ohranil svoje frakcijske poglede.“ – Krešić je bil 7. 2. 1938 aretiran, obtožen trockizma ter 26. 4. 1938 obsojen na smrt in ustreljen.

Broz o *Jovanu Mališiću-Martinoviću* 31. 8. 1936: „Član CK. Poznam ga od leta 1928 z delovanja v Jugoslaviji. Napravil je vtis, da je nekoliko avanturist. Že takrat je stremel po tem, da bi postal voditelj. Naša partija ga je odstranila z dela.“ – Ta predstojnik na katedri za filozofijo na neki moskovski akademiji in kasneje sodelavec Kadrovske komisije v Kominterni je bil aretiran novembra 1938 in 19. 4. 1939 ustreljen – mesec dni po tistem, ko so ga Tito in njegovih pet pomagačev izključili iz KPJ ter ga obtožili, da „uničuje vodstvo gibanja delavskega razreda Jugoslavije“. Titu so asistiral Edvard Kardelj, Milovan Đilas, Ivo Lola Ribar, Franc Leskošek in Josip Kraš.

Filip Filipović je bil prvi sekretar KPJ in njen soustanovitelj. Broz je o njem zapisal, da leta 1932 in 1933 Filipović ni mel prave linije pri vprašanju grupašenja. – Filipović je bil 7. 2. 1938 aretiran ter 8. 4. 1938 obsojen na smrt in isti dan ustreljen.

Grgur Vujović je bil predstavnik KPJ v Kominterni. Broz je o njem zapisal, da je že pokazal na „negativne črte v njegovem značaju“. Vujović je bil aretiran 6. 6. 1937; 28. 10. 1937 je bil obsojen na smrt in isti dan ustreljen. Leto po njegovi likvidaciji ga je Josip Broz posmrtno izključil iz KPJ.

Kamilo Horvatin je po Brozovi oceni pripadal levi frakciji. „Mi smo se borili proti tej frakciji ... Njegovo obnašanje delavcem ni ugajalo ... Ljudje niso mogli z njim govoriti, ker jih je gledal zviška ...“ Dve leti pozneje je bil Kamilo Horvatin v Moskvi aretiran, obsojen na smrt in ustreljen.

Ivan Gržetić-Flajšer v Brozovi karakteristiki za NKVD: „Ni mi pa ugajalo, da je rad pil. V partijskem delovanju je bil prej in je tudi sedaj lenuh ... On se je tudi uprl boju proti frakcijam. Leta 1934 sem ga srečal na Dunaju in je name napravil slab vtis. Moram pa priznati, da takrat v njem še nisem videl sovražnika, temveč pokvarjenega človeka, ki se lahko poboljša ...“ Avgusta 1937 je bil Gržetić aretiran ter 3. oktobra obsojen na smrt in v Moskvi ustreljen.

Radomir Vujović se je šolal na pariški Sorboni. Bil je voditelj komunistične mladine Balkana, predstavnik KPJ v Kominterni in organizacijski sekretar KPJ. Josip Broz je NKVD-ju signaliziral „negativne lastnosti njegovega značaja“.

Po Vujovićevi aretaciji je Broz zapustil Moskvo in se odpravil v Bohinj, da bi s peterico svojih pomočnikov, Edvardom Kardeljem, Milovanom Đilasom, Ivom Lolo Ribarjem, Francem Leskoškom in Josipom Krašem vse Jugoslovane, ki so bili v ZSSR že pobiti ali ki so bili tam samo osumljeni, obtožil, da „varajo Kominterno“. Brž ko je v Moskvo prispela novica, da je Tito izključil iz KPJ tudi Radomirja Vujovića, je bil ta 19. 4. 1939 ustreljen.

Vilim Horvaj je bil visok funkcionar komunistične mladine Srbije in Hrvaške. V Moskvi je postal pomemben uradnik Komunistične mladinske internacionale. Aretiran je bil 3. 11. 1938 in ustreljen 19. 4. 1939, brž ko je Tito obvestil Kominterno, da ga je izključil iz KPJ in ga razglasil za izdajalca. Enaka usoda je doletela *Janka Jovanovića*.

V Moskvi so bili hkrati likvidirani kar trije ustanovitelji KPJ. To se je zgodilo 19. 4. 1939, ko so agenti NKVD likvidirali *Kosto Novakovića*, *Simo Miljuša* in dr. *Simo Markovića*, pa tudi *Akifa Šeremeta*, ki je bil član partije od njene ustanovitve leta 1919. Dr. Sima Marković je v letih 1935–1937 deloval v Moskvi kot znanstveni sodelavec na inštitutu pri Akademiji znanosti. Broz o njem: „Z njim nisem imel nikakršnih pogovorov o partiji, poznal sem ga kot vodjo desne frakcije. Do mene ni imel zaupanja, ker je vedel, da sem eden od teh, ki lahko uničijo njega in njegovo frakcijo ... Sima Marković po mojem mnenju ne zbuja zaupanja, ker se ne vidi, da bi izživel svoje frakcionaštvo.“ – Julija 1938 je bil Marković aretiran in obsojen na smrt.

Podobno so šle v smrt še desetine in stotine jugoslovanskih komunistov.

Josif Visarionovič Stalin je kritiziral poljsko partijo zaradi popustljivosti do nasprotnikov ter pri tem hvalil ravnanje Josipa Broza: „Tito je junak (rusko: ‚molodjec‘), vse je pobil“ (Milovan Djilas, *Tito. Eine kritische Biographie*, str. 97 sl.).

Titova glava je visela na nitki

Leta 1938–1939 je Josipu Brozu pretila v Moskvi smrtna kazen; glava mu je, kot je rekel Josip Kopinič, visela na nitki. Vladimir Dedijer pa je o tistem Brozovem času zapisal: „Zaradi obtožb, ki so mu grozile, je bedel vso noč in preko noči dobil cel snop belih las“ (prim. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, str. 326–330).

Jeseni 1938 je namreč Josip Broz dokončal prevod Stalinove biblije „Istorija Svesavezne komunističeske partije (b)“ iz ruščine v srbohrvaščino. Pomagal mu je njegov stari prijatelj Vladimir Čopić. Neki partijec iz Vojvodine je izjavil, da je prevod nekega stavka trockistično obarvan. Tako sta bila Broz in Čopić osumljena, da sta trockista, kar je bilo v stalinizmu najhujša oznaka. O Brozovem primeru je razpravljala izvršni komite Kominterne. Bolgari Kolarov, Blagojeva in Georgi Damjanov-Belov so zahtevali zanj smrtno kazen, a svoje zahteve niso mogli uveljaviti (prim. Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, zv. 2, str. 333).

Tu se seveda zastavlja vprašanje, po čigavi zaslugi se je lahko Josip Broz-Valter izvlekel izpod bremena objektivnih obtožb, medtem ko so njegovi jugoslovanski tovariši zaradi njegovih subjektivnih ocen in mnenj (Broz da jim „ne zaupa“; so mu „sumljivi“ ipd.) tragično propadli.

Leta 1938 je celotno vodstvo KPJ podleglo represiji, le Broz je ostal pri življenju. Zgodovinar Nikita Bondarev trdi, da so samo tesne zveze z GPU/NKVD in Karaivanovom (v Kadrovskem oddelku NKVD) „rešile Josipu Brozu življenje“ (*Tito na službe Kominterni v 1935-1936 godah*, *Nikita Bondarev*, Rodina, Moskva, str. 93 sl.). To dobo svojega bivanja v Moskvi (leta 1938 in 1939) je Broz imenoval „najtežje čase v svojem življenju“ (Vjenčeslav Cenčić: *Enigma Kopinič 1.*, str. 96).

Ko se je Broz vrnil v Jugoslavijo, je razglasil svojega starega prijatelja Čopića za „škodljivca“, marca 1939 ga je izključil iz KPJ in mesec dni zatem je bil Čopić v Moskvi ustreljen. Đilas je zapisal, da se je Broz vrnil iz Moskve – iz „prve države socializma“ – „nemiren in izčrpan, da bi olajšan zadihal med ilegalci v ‚vojaškofašistični‘, ‚monarhofašistični‘ Jugoslaviji ...“ (Milovan Djilas, *Tito. Eine kritische Biographie*, str. 74).

Ko je prišel Josip Broz 2. 9. 1939 zopet v Moskvo, ga je čakala nova obtožba, od vseh najhujša: Broz da je prijateljeval v Moskvi z neko Nemko, Else, ki je kakor on stanovala v hotelu za tuje

komuniste „Luks“, bila pa je medtem aretirana in obtožena, da je agentka Gestapa. Toda Kopinič je Broza ubranil.

Spomladi 1939 je v Moskvo prišel z robije Petko Miletić. V dvoboju Broz–Miletić za mesto generalnega sekretarja KPJ je zmagal Broz. Dne 5. januarja 1939 je dobil Broz celo mandat od NKVD, da oblikuje CK KPJ v domovini ter očisti partijo frakcionaštva, ki se je pojavilo po Gorkičevi aretaciji. Tudi Đilas je potrdil: „Kominternina, odnosno sovjetska tajna služba je postavila Tita na vrh partije.“

Kriv je Stalin?

Leta 1959 je Josip Broz prevladal vso odgovornost za likvidacije na mrtvega Josifa Visarionoviča Stalina. Takrat je izjavil, da je „zaradi te Stalinove politike naša partija izgubila velik del svojih kadrov v času velikih Stalinovih čistk v Sovjetski zvezi“. „Naša dolžnost je, da se spomnimo teh tovarišev in da se jim oddolžimo kljub nekaterim napakam, ki so jih napravili pri partijskem delu, ker so doživeli strašno obsodbo, najtežjo, ki more zadeti kakega revolucionarja, usodo izdajalca ideje, za katero so se borili in kateri so posvetili svoje življenje“; Gorkić da „ni bil nikakor špijon, za kar je bil obtožen“ (Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografu Josipa Broza Tita*, str. 325; 326).

Vendar pa ne Tito in ne njegov partijski aparat nista storila nič konkretnega za rehabilitacijo teh komunistov, likvidiranih v Sovjetski zvezi; so pa nekatere rehabilitirali v SZ in SZ je zaman prosila Titovo Jugoslavijo za sodelovanje.

Sima Marković je bil v Moskvi 10. 6. 1958 posmrtno rehabilitiran z dekretom vojaškega kolegija vrhovnega sodišča ZSSR. Vrhovno sodišče ZSSR je 19. 10. 1963 rehabilitiralo tudi Đura Cvijića-Krešića. Milan Gorkić je bil v Moskvi rehabilitiran 31. 3. 1956, Filip Filipović pa 3. 10. 1957. Dne 10. 6. 1958 je vrhovno sodišče ZSSR posmrtno rehabilitiralo 12 komunistov; med njimi so bili: Vilim Horvaj, Vladimir Čopić-Senjko, Sima Miljuš, Jovan Mališić, Akif Šeremet, Radomir Vujović (imenovan Franc Liht) in Sima Marković.

Sklep

V času svojega življenja Josip Broz Tito ni niti slutil, da bodo njegova skrivnostna leta v Moskvi kdaj prišla na dan. Ta leta lahko razumemo kot Titova učna leta pri Stalinu, saj so odločilno vplivala na vse nadaljnje dogodke v njegovem življenju. Upravičeno trdimo, da je prav tu – v skrivnostnih letih v Moskvi 1935–1940 – treba iskati tudi razlog za medvojne in poveljne poboje, ki jih je zakrivil bodoči maršal Jugoslavije. Josip Broz Tito ni bil junak le za Stalina („Tito je junak, vse je pobil!“), temveč je še zdaj za številne rojake v demokratični Sloveniji junak, ki so mu posvečena imena cest in ulic ter spomeniki.